

บทที่ 3

โรงเรียนชุมชน

1. ความหมายของโรงเรียนชุมชน

โรงเรียนชุมชน (Community school) คือโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนโดยยึดถือการดำเนินชีวิตในชุมชนเป็นศูนย์กลาง (Life-centered) และนอกจากจะจัดการเรียนการสอนตามปกติแล้วจะต้องจัดโครงการต่างๆ เพื่อชุมชน เช่น การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ การอบรมวิชาชีพ การพัฒนาชุมชน ให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน ทั้งยังทำหน้าที่ให้บริการชุมชนในด้านอาคารสถานที่ เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ และหาวิธีการชักจูงให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการของโรงเรียนให้มากที่สุด (จิรภา สุนทรสิต, 2532 : 54-55)

ยูเนสโก ให้คำนิยามโรงเรียนชุมชนว่า “โรงเรียนชุมชน” คือ สถาบันซึ่งประชาชนมีภาระหน้าที่ในการส่งเสริมความเจริญแก่เด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ ให้สามารถทำหน้าที่พลเมืองดี โดยทำหน้าที่ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับความต้องการของชุมชน และทำเป็นแบบแผนต่อเนื่องกัน (ดารา ทีปะपाल, 2521 : 149)

กูด (Carter V. Good) ได้ให้ความหมายโรงเรียนชุมชนไว้ว่า เป็นโรงเรียนที่จัดให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตในชุมชนได้อย่างสนิทสนม โดยพยายามให้บริการทางการศึกษาแก่ทุกคนในชุมชนนั้น สนองความต้องการของชุมชนโดยให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมต่างๆ แก่ชุมชน รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากแหล่งวิชาในชุมชนมาปรับปรุงการเรียนการสอนด้วย (Carter V. Good, 1973 : 120)

โอลเซน (Edward G. Olsen) ให้คำนิยามโรงเรียนชุมชนไว้ ดังนี้ “โรงเรียนชุมชนคือโรงเรียนที่ให้บริการทางการศึกษาตลอดวันแก่บุคคลทุกวัย บริการนี้จะช่วยให้บุคคลเรียนรู้การปรับปรุงวิธีที่จะอยู่ร่วมกัน และดำเนินชีวิตส่วนตัวอย่างมีประสิทธิภาพ บริการที่โรงเรียนให้จะมีแกนกลาง คือ หลักสูตรที่สอดคล้องสัมพันธ์กับปัญหาภายในชุมชน บริการทางการศึกษาของโรงเรียนจะใช้หลักการแสวงหาข้อเท็จจริง โดยอาศัยทรัพยากรทั้งหมดของชุมชนเป็นป้อมกำเนิดของความรู้ เช่นเดียวกับห้องสมุดหรือห้องเรียน บริการทางการศึกษาดังกล่าวจะมีการวางแผน มีการควบคุมและประเมินผลอยู่เสมอ โดยทางโรงเรียน

และประชาชนภายในชุมชนเอง รวมทั้งเยาวชนที่ยังอยู่ในโรงเรียน" (Edward G. Olsen and others, 1958 : 11)

โรงเรียนชุมชน คือโรงเรียนที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อสนองความต้องการของประชาชนในสังคม ในการแสวงหาความรู้ โดยให้ประชาชนในสังคมมีส่วนร่วมเข้ามาช่วยในการบริหารในนามคณะกรรมการโรงเรียน และร่วมดำเนินกิจกรรมและใช้บริการต่างๆ ของโรงเรียนด้วย

2. จุดมุ่งหมายของโรงเรียนชุมชน

โรงเรียนชุมชนมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ (จรัส นวลนิ่ม, 2540 : 265) ดังนี้ คือ

1. เพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในการหาความรู้และใช้บริการต่างๆ
2. เพื่อกระตุ้นและจูงใจประชาชน ให้รู้จักปฏิบัติตนในด้านสุขภาพอนามัย การเกษตร เพื่อยกฐานะของครอบครัวให้ดีขึ้น
3. เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนร่วมมือกันพัฒนาชุมชนของตนเอง
4. เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจระบอบประชาธิปไตย
5. เพื่อให้ประชาชนมีสิทธิในการวางแผนนโยบายในด้านวิชาการของโรงเรียน พร้อมทั้งได้ร่วมกิจกรรมของโรงเรียนมากยิ่งขึ้น
6. เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้นำให้กับชุมชน พร้อมกับกระตุ้นให้เกิดการวางแผนพัฒนาชุมชน
7. เพื่อร่วมมือปรับปรุงโครงการศึกษาของหน่วยงานอื่นๆ ให้เกิดผลดี เช่น หน่วยงานเกษตร
8. เพื่อรับผิดชอบในกิจกรรมของชุมชน เช่น งานปีใหม่ สงกรานต์ ฯลฯ
9. เพื่อดำเนินการสอนและบริการชุมชนให้เป็นไปตามความต้องการของบุคคลในชุมชน
10. เพื่อส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน
11. เพื่อใช้แหล่งทรัพยากรของชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อการจัดการศึกษา
12. เพื่อจัดโครงการการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น ให้ประชาชนอ่านออก เขียนได้ และมีประสบการณ์ด้านอาชีพ
13. เพื่อให้ครูได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการเป็นผู้นำของชุมชน

ประเภทของโรงเรียนชุมชน

อุนดา นพคุณ (2523 : 179-180) ได้จัดแบ่งประเภทของโรงเรียนชุมชน โดยพิจารณาถึงโครงการและหลักสูตรเป็นแนวทางดังนี้

1. หลักสูตรชุมชนเป็นศูนย์กลาง (The Community-Centered Curriculum) โรงเรียนชุมชนประเภทนี้เน้นที่ชุมชนเป็นบ่อเกิดทางการศึกษาที่สำคัญ ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนจะเข้ามามีส่วนสำคัญในกระบวนการเรียนของผู้เรียน การกำหนดหลักสูตรของโรงเรียนประเภทนี้จะทำให้มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรของชุมชนมากที่สุด

2. หลักสูตรอาชีพเป็นศูนย์กลาง (The Vocational-Centered Curriculum) โรงเรียนชุมชนประเภทนี้มุ่งที่จะใช้แหล่งวิทยาการของชุมชนให้เป็นประโยชน์มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้แหล่งชุมชนสำหรับการจัดการเรียนการสอนในด้านวิชาชีพ โรงเรียนบางโรงเรียนอาจจะเชิญวิทยากรที่มีความสำเร็จด้านวิชาชีพมาช่วยจัดทำหลักสูตรด้านอาชีพของตนก็ได้

นอกจากจะมีหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาชีพแล้ว ในโรงเรียนประเภทนี้มักจะจัดหน่วยแนะแนวด้านอาชีพสำหรับนักเรียน หน่วยติดตามประเมินผลนักเรียนที่จบตามหลักสูตรและออกไปประกอบอาชีพ และให้ความรู้ด้านอาชีพแก่ผู้ที่อยู่นอกระบบโรงเรียน โดยอาจจะเป็นการฝึกด้านอาชีพให้ หรือให้ความรู้ด้านวิชาชีพเพิ่มขึ้น

3. หลักสูตรศูนย์ปฏิบัติการของชุมชน (The Community-Centered Function) แนวการจัดโรงเรียนประเภทนี้ โรงเรียนจะเป็นศูนย์กลางในการให้บริการแก่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านอาคารสถานที่ อุปกรณ์และวัสดุของโรงเรียน โดยโรงเรียนถือว่าหน้าที่หลักคือการให้บริการดังกล่าวแก่ชุมชน และถือว่าเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญมากกว่าการพัฒนาชุมชนโดยตรง ซึ่งตามหลักการนี้ชุมชนสามารถที่จะใช้สถานที่ของโรงเรียน เช่น โรงอาหาร โรงฝึกงาน ของโรงเรียนเป็นสถานที่จัดงานของคนได้ เช่น งานแต่งงาน บวชนาค หรือการจัดอภิปราย เพื่อช่วยในความเจริญของชุมชนและบ้านเมือง เป็นต้น

4. หลักสูตรให้บริการแก่ชุมชน (The Community-Service Programmed) โรงเรียนที่จัดหลักสูตรหรือโปรแกรมการเรียนการสอนที่เน้นทั้งการให้บริการแก่ชุมชนและการพัฒนาชุมชน กล่าวคือ นอกจากโรงเรียนจะให้บริการด้านอาคารสถานที่ อุปกรณ์และวัสดุของโรงเรียนในการจัดงานต่างๆ แล้ว โรงเรียนยังจัดทำโครงการพัฒนาชุมชนขึ้น ซึ่งโครงการ

พัฒนาที่จัดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นโครงการร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยการวางแผนร่วมกัน และดำเนินการร่วมกัน หลักสูตรของโรงเรียนประเภทนี้ นอกจากจะเน้นถึงความสำคัญของการแก้ไขปัญหาภายในชุมชนแล้ว ยังได้ให้ความรู้ในการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชนด้วย เช่น สอนหนังสือแก่คนที่ไม่รู้หนังสือ ให้ความรู้เรื่องหลักโภชนาการ และการทำปุ๋ย เป็นต้น

โรงเรียนชุมชนอาจจัดตั้งเป็นศูนย์ต่างๆ โดยเชิญวิทยากรในท้องถิ่นมาให้ความรู้ในด้านวิชาชีพให้แก่ประชาชนในชุมชนนั้นๆ ซึ่งใช้โรงเรียนเป็นศูนย์ปฏิบัติการ ให้การบริการในเรื่องของอาคารสถานที่ในการจัดกิจกรรมต่างๆ และมีการดำเนินการในโครงการต่างๆ เพื่อพัฒนาโรงเรียนกับชุมชนร่วมกัน

3. ลักษณะที่สำคัญของโรงเรียนชุมชน

จิรภา สุนทรลิต (2532 : 56-59) ได้กล่าวถึงโรงเรียนชุมชนว่า มีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นศูนย์บริการอันสำคัญยิ่ง สามารถนำมาปรับปรุงการเรียนการสอนและการจัดกิจกรรมของโรงเรียนได้ ทรัพยากรดังกล่าว หมายถึง ทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ

2. โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นศูนย์ฝึกวิชาชีพของชุมชน เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนในชุมชนเข้ามารับการฝึกวิชาชีพ เพื่อเป็นการหาประสบการณ์ในการทำงาน

3. โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน ต้องให้บริการชุมชนในเรื่องเครื่องอำนวยความสะดวกทั้งหลายที่มีอยู่ในโรงเรียน เช่น อาคารสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนให้คำแนะนำปรึกษาหารือ

4. โรงเรียนชุมชนต้องถือว่าเป็นศูนย์บริการชุมชน มีหน้าที่ช่วยชุมชนในด้านการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ และต้องประสานงานกับองค์กรอื่นๆ ในชุมชนนั้นๆ

จากลักษณะสำคัญของโรงเรียนชุมชนดังกล่าว นับว่าสอดคล้องกับความคิดของ เสน่ห์ จามริก (2537ก. : 25-53) ที่มีความเห็นว่า แนวทางการพัฒนาการศึกษาที่พึงประสงค์ อยู่ที่จะต้องจัดให้ระบบโรงเรียนเป็นแหล่งสร้างและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์สอดคล้องต่อพื้นฐานและปัญหาความต้องการของคนและชุมชนนั้นๆ เป็นหลัก และได้เสนอองค์ประกอบหลักในการพัฒนาให้เกิดระบบโรงเรียนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน คือ

1. การเชื่อมต่อชีวิตในและนอกโรงเรียน โดยไม่ให้มีการแบ่งแยกกันระหว่างกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนกับวิถีชีวิตในชุมชน เพื่อให้การจัดการศึกษาในชุมชนมีลักษณะสัมพันธ์เชื่อมโยงประกอบเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และสอดคล้องกับสภาพปัญหาความต้องการและศักยภาพชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก และพยายามจัดการศึกษาให้ครูมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง การเรียนการสอนจึงจะให้ความหมายและคุณค่าต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตภายนอกโรงเรียนประกอบกันไปในวงจรชีวิตร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับชุมชน กับนักเรียน และพ่อแม่ผู้ปกครองก็จะเป็นไปอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง และครูจึงทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญาอีกส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ ด้วยในขณะเดียวกัน

2. เขตจัดการศึกษากับความหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาชาติ ระบบโรงเรียนชุมชนทั้งหลายย่อมจะต้องมีหลักสูตร และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอยู่ในส่วนหนึ่งที่สำคัญ ที่ไม่ขัดกับหลักการจัดการศึกษาให้สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น โดยการจัดเขตการศึกษาให้เป็นไปเพื่ออำนวยความสะดวกให้องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นได้รับการฟื้นฟูพัฒนากระบวนการเรียนรู้ อย่างเป็นระบบขึ้น ในลักษณะเช่นนี้ ระบบโรงเรียนหรือการเรียนรู้ก็จะประสานสัมพันธ์ไปด้วยกันกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยไม่มีการแบ่งแยกระหว่างระบบในและนอกโรงเรียนอีกต่อไป โดยสถาบันการศึกษาดังแต่ระดับโรงเรียน วิทยาลัย ขึ้นไปจนถึงอุดมศึกษาจะต้องเน้นเรื่องการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ภายใต้เงื่อนไขในการจัดการศึกษาอย่างน้อย 4 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การศึกษาครบวงจร การศึกษาต่อเนื่อง และบทบาทพัฒนาท้องถิ่นของอุดมศึกษา

3. ภูมิปัญญากับการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การที่จะสร้างแรงจูงใจให้คนเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และมีช่องทางประกอบสัมมาอาชีพเพื่อดำรงชีวิตในชุมชนท้องถิ่น อย่างเป็นสุขและเป็นประโยชน์ย่อมต้องอาศัยปัจจัยและการพัฒนาในด้านต่างๆ ประกอบกัน อย่างเป็นบูรณาการ การศึกษาและหลักสูตรการเรียนการสอนนับเป็นส่วนหนึ่งของหลักการ และเป้าหมายของการพัฒนาขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นโดยส่วนรวม โดยนัยนี้ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น จึงหมายถึง การนำองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น เข้าไปประกอบเป็นฐานของการกำหนดหลักสูตรและการเรียนการสอน โดยหลักสูตรและการเรียนการสอนวิชาความรู้สมัยใหม่ยังมีบทบาทสำคัญอยู่ แต่เป็นไปเพื่อเสริมสมรรถนะ

ของการคิดวิเคราะห์และทักษะสำหรับการประกอบสัมมาอาชีพและดำรงชีวิต ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ของประเทศมีพื้นฐานความรู้เป็นทุนเดิมอยู่แล้วในกรอบชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ความสำนึกรับรู้ในคุณค่าทางการศึกษาของภูมิปัญญาท้องถิ่นนับเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่กระบวนการปรับหลักสูตรการเรียนการสอนให้สัมพันธ์สอดคล้องต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง หลังจากนั้นจึงเป็นเรื่องของการเสาะแสวงและคิดค้นให้เกิดความเข้าใจลักษณะของความเป็นองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งแตกต่างหลากหลายกันออกไป อันเป็นผลที่เกิดแต่ระบบความคิดและความรอบรู้โดยรวมของชุมชนชาวบ้าน ที่ต่างประกอบเป็นกระบวนการทางปัญญา ความคิดเพื่อแสวงหาองค์ความรู้หรือการอธิบายสภาพความเป็นจริงทางธรรมชาติชีวิต ที่ต่างก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน แสดงให้เห็นถึงกระแสการสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ และพฤติกรรมสังคม องค์กรและวัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การผลิตและการพึ่งตนเอง โดยองค์ความรู้เหล่านี้จะปรากฏให้เห็นเป็นตัวตนเป็นแหล่งทรัพยากร ภูมิปัญญาทั้งในระดับสถาบัน เช่น วัด ครอบครัวและในระดับบุคคล อย่างเช่น พระ ปราชญ์ชาวบ้าน ครู ชุมชน ผู้นำชุมชนและนักเทคนิควิทยาพื้นบ้าน เช่น หมอสมุนไพรพื้นบ้าน นักเกษตรผสมผสาน เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นทรัพยากรทางการศึกษา ที่จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นตัวจักรสำคัญของการจัดการศึกษา เพื่อว่าระบบโรงเรียนชุมชนจะได้ตอบสนองปัญหาความต้องการทางการศึกษาของชุมชนท้องถิ่นให้ได้เรียนรู้ถึงความเป็นเหตุเป็นผลในสิ่งที่ทำตามหลักปรัชญาการศึกษามุ่งให้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ปัญหา ในกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. การศึกษาครบวงจร เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่น สามารถฟื้นฟูสมรรถนะของตนขึ้นมาได้ การจัดการศึกษาทุกระดับตั้งแต่ประถม มัธยม อาชีวและอุดมศึกษา รวมทั้งการวิจัยและพัฒนา จะต้องประสานเชื่อมโยงเป็นองค์ประกอบการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเป็นการสนองความต้องการอย่างครบวงจรต่อชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนชนบท โดยการจัดการศึกษาในทุกๆระดับการศึกษาจะต้องมีทิศทางและเนื้อหาสาระที่สอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงของชีวิตภายในชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนให้ความสัมพันธ์อันจะพึงมีพึงเป็นต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองภายนอก โดยนัยนี้ ความหมายและเนื้อหาสาระของระบบโรงเรียนก็ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งฐานะบทบาทของสถาบันการศึกษาระดับ

อาชีพและอุดมศึกษาก็จะต้องปรับเปลี่ยนทิศทางและพัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานความต้องการของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริงด้วย

5. การศึกษาต่อเนื่อง ตามหลักการนี้ ระบบโรงเรียนชุมชนจะเป็นแหล่งที่เด็กและผู้ใหญ่ ต่างมาใช้บริการ เพื่อจะเรียนรู้ในสิ่งที่ตนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานอาชีพและคุณภาพชีวิตของตน โดยพื้นฐานและความต้องการของผู้เรียนจะเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษา นั่นคือ คนและชุมชนจะเป็นตัวตั้งของระบบการศึกษา การจัดจึงต้องให้ความสำคัญหย่อนและคล่องตัวในระดับหนึ่ง พอที่ผู้เรียนจะตัดสินใจเลือกและกำหนดทิศทางชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสม โอกาสทางการศึกษาจะเป็นเรื่องของโอกาสที่จะได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตามระดับการพัฒนาตนเอง

ระบบโรงเรียนชุมชนและการศึกษาต่อเนื่อง หมายความว่า เป็นบริการการศึกษาที่ออกไปสู่ประชาชนผู้ใฝ่เรียน โดยระบบโรงเรียนจะทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นศูนย์วิชาการให้แก่ชุมชนท้องถิ่น ประชาชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่จะเกิดความรักและใฝ่เรียนในเรื่องที่ให้ความหมายต่อการดำรงชีวิตของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการสานเชื่อมโยงการเรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียนให้ผสมผสานกลมกลืนกันไป นั่นคือ เป็นการสร้างแรงจูงใจให้เด็กเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และเห็นช่องทางที่จะใช้ชีวิตในชุมชนอย่างมีความสุขและเป็นประโยชน์ โดยต้องมีการปรับประสานกำลังทรัพยากรทั้งหลายในชุมชน ทั้งที่เป็นทางราชการและภาคเอกชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการปรับประสาน โดยครูจะต้องเป็นแกนสำคัญที่เชื่อมโยงองค์ความรู้และการเรียนรู้ ระหว่างภูมิปัญญาพื้นฐานชุมชนท้องถิ่นกับแหล่งหรือสถาบันความรู้สาขาอาชีพต่างๆ โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ ครูและโรงเรียนจำเป็นต้องประกอบเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เพื่อให้เป็นการศึกษาของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชน

4. บทบาทของผู้บริหาร ครู และประชาชนในชุมชนที่มีต่อโรงเรียน (กอบเกียรติ เจริญพานิช, 2540 : 18-21)

บทบาทของผู้บริหารที่มีต่อชุมชน

1. ให้การยกย่องนับถือ ซึ่งประกอบไปด้วยความจริงใจ ทำทางที่เป็นมิตร มีความนุ่มนวล รู้จักกาลเทศะ
2. ให้ความเป็นกันเองและความเป็นมิตรกับประชาชน
3. ถือว่าโรงเรียนเป็นของประชาชน ไม่ควรปิดป้ายหน้าโรงเรียนว่า "สถานที่ราชการ"

ห้ามเข้า" ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิ์เข้ามาใช้บริการต่างๆ ของทางโรงเรียน เช่น ใช้บริการห้องสมุด ขอใช้อาคารสถานที่ ขอยืมโต๊ะเก้าอี้ และควรชักชวนให้ประชาชนช่วยกันดูแลปฏิบัติตามระเบียบของทางราชการ

4. ควรหาโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม และศาสนาของชุมชนเพื่อจะได้ใกล้ชิดและสร้างความคุ้นเคยกับประชาชน

5. พยายามทุกวิถีในการสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของโรงเรียน ให้เกิดในหมู่ประชาชน ทำอย่างไรประชาชนจะเกิดความรู้สึกว่า โรงเรียนนี้เป็นของเขา ถ้าสามารถทำได้ก็จะเป็นการง่ายในการที่จะขอความร่วมมือจากประชาชน

6. เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาเยี่ยมชมกิจการของโรงเรียนได้ตามสมควร โดยผู้บริหารให้การต้อนรับเป็นอย่างดี

7. ดึงตัวที่จะพัฒนาโรงเรียน และพัฒนาท้องถิ่นอยู่เสมอ

8. เชิญประชาชนที่มีความสำเร็จในวิชาชีพ หรือมีประสบการณ์อันเป็นประโยชน์ต่อการเรียน การสอน มาเป็นวิทยากรของโรงเรียนเป็นครั้งคราว

9. จัดให้มีการสอนวิชาชีพและวิชาสามัญแก่ชุมชน ตามที่ประชาชนสนใจ

10. ไม่กระทำในสิ่งที่เป็นการขัดความประสงค์ของชุมชน

11. รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ต่อโรงเรียน (วิไลวรรณ วิทยวิโรจน์, 2525 : 223-224)

ผู้บริหารมีบทบาทต่อชุมชนในการให้ความเป็นกันเอง ความเป็นมิตรกับคนในชุมชน เข้าร่วมงานหรือกิจกรรมต่างๆ ที่หมู่บ้านหรือคนในชุมชนได้จัดขึ้น ดึงตัวในการพัฒนาโรงเรียน รู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในหมู่บ้าน นำมาใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน และพยายามให้ชาวบ้านเกิดทัศนคติที่ดีต่อโรงเรียนและครู

บทบาทของครูที่มีต่อชุมชน

ครูเป็นบุคลากรทางการศึกษาที่กระจัดกระจายอยู่ตามท้องถิ่น ทั้งในเมืองและชนบท เป็นผู้ใกล้ชิดกับชุมชนและชาวบ้านมากที่สุด ครูจึงมีบทบาทในการพัฒนานักเรียนควบคู่ไปกับการพัฒนาชุมชน อันได้แก่การพัฒนาคนและสิ่งแวดล้อม

สมทรง เขมะวิชานูวัตติ (2521 : 97) ได้กล่าวถึงบทบาทของครูที่มีต่อชุมชนไว้ว่า

1. ครูควรให้ความร่วมมือเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การทอดผ้าป่า การพัฒนาหมู่บ้าน

2. ครูควรไปเยี่ยมนักเรียนที่บ้าน เพื่อเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้ปกครองของนักเรียน และยังได้รู้สภาพความเป็นอยู่ของนักเรียนอีกด้วย

ครูมีส่วนช่วยในด้านการพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น ครูควรจะให้ความร่วมมือกับกิจกรรมต่างๆ ที่มีในชุมชน เมื่อมีโอกาสควรจะไปเยี่ยมนักเรียนที่บ้านเพื่อทราบถึงความเป็นอยู่และสภาพที่แท้จริงของนักเรียนแล้วยังเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์อันดีระหว่างครูกับผู้ปกครองของนักเรียน

บทบาทของประชาชนในชุมชนที่มีต่อโรงเรียน

ประชาชนในชุมชนมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้โรงเรียนประสบผลสำเร็จ ทั้งในด้านกิจกรรมการเรียนการสอน และกิจกรรมในด้านต่างๆ ประชาชนในชุมชนจึงควรมีบทบาทดังนี้คือ

1. ให้ความร่วมมือเมื่อทางโรงเรียนมีหนังสือเชิญให้ร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้น เช่น กิจกรรมวันแม่ กิจกรรมงานประจำปีของทางโรงเรียน เป็นต้น
2. ร่วมประชุมทุกครั้ง เมื่อโรงเรียนเรียกประชุมผู้ปกครองนักเรียน
3. บริจาคทรัพย์สิน หรือสิ่งของตามความสามารถที่ตนเองจะบริจาคได้
4. ให้ความเป็นกันเองกับครูในโรงเรียน
5. ร่วมเป็นกรรมการของสมาคมที่โรงเรียนจัดขึ้น
6. เป็นวิทยากรตามอาชีพที่ตนชำนาญ เมื่อได้รับเชิญจากทางโรงเรียน

ประชาชนควรจะมีปฏิบัติต่อโรงเรียนดังนี้คือ ควรให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ ของทางนักเรียน ร่วมประชุมทุกครั้งที่ได้รับเชิญ บริจาคทรัพย์สินตามอัธยาศัย ให้ความเป็นกันเองกับคณะครูในโรงเรียน และที่สำคัญคือเห็นความสำคัญของการศึกษา

5. บทบาทของชุมชนกับการศึกษาของไทย

บทบาทของชุมชนกับการศึกษาจากงานวิจัยของวิจิต นันทสุวรรณ และคณะ (2541 : 21-35) แบ่งออกเป็น 3 ประเด็นสำคัญ คือ

1. บทบาทของชุมชนกับการจัดการศึกษาของไทยในอดีต

ลักษณะพิเศษประการหนึ่งของชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีต คือการเห็นคุณค่าและให้ความสำคัญต่อการศึกษาชุมชนในอดีต ได้ทุ่มเทแรงกาย แรงใจหรือพลังศรัทธา และทรัพย์สินเงินทองจำนวนมากในการก่อสร้างและทำนุบำรุงวัด ให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษา

เล่าเรียนของบุตรหลาน วัดในอดีตจึงมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เท่านั้น แต่ยังเป็นสถาบันทางการศึกษาของชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย และคนในสมัยก่อนก็ได้ นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษอบรมที่วัดผ่านการ “บวชเรียน” ซึ่งเป็นกระบวนการ เรียนรู้ ที่วัดและชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้น นอกจากวัดแล้ว บ้านหรือครอบครัว ในฐานะหน่วย พื้นฐานของชุมชนก็เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่ทำหน้าที่จัดการเรียนรู้ให้แก่สมาชิก

กระบวนการเรียนรู้ที่เรียกว่า บวชเรียน ได้สะท้อนให้เห็นรูปแบบการศึกษา เล่าเรียนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธ การบวชเรียนของชาวไทยในอดีตจึงให้ความ หมายถึงการทดแทนบุญคุณพ่อแม่และการศึกษาเล่าเรียนพระศาสนา ศิลธรรม จริยธรรม ตลอดจนวิชาหนังสือและอาชีพเพื่อจะได้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ส่วนการเรียนรู้ ที่บ้านหรือครอบครัวนั้นเป็นการเรียนรู้จากชีวิตจริงผ่านทางอาชีพของครอบครัว เครือญาติ และกิจกรรมของชุมชน

ที่กล่าวมานี้เป็นการศึกษาของคนทั่วไปในชุมชนท้องถิ่นหรือเป็นการศึกษาของ สามัญชน ส่วนชนชั้นสูงตลอดจนผู้ที่มีตระกูลทั้งหลายก็จะจัดการศึกษาให้แก่โอรส ธิดา และ บุตรหลานของตนขึ้นใน “วัง” หรือพระราชสำนัก ซึ่งมีรูปแบบการเรียนรู้ต่างไปจากการศึกษา ของชุมชน และดูเหมือนว่าการจัดการของทั้งสองส่วนนี้ได้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน

การศึกษาของชุมชนทั้งที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นที่วัด และบ้านหรือครอบครัว ต่างมีวัตถุประสงค์เดียวกัน คือการหล่อหลอมคนให้สมบูรณ์ทั้งกายและใจ เพื่อให้สามารถใช้ ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข การจัดการศึกษาของชุมชนจึงมุ่งที่ดุลยภาพระหว่างกาย กับใจเป็นสำคัญ และเมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปก็พบว่า การฝึกอบรมทางด้านจิตใจจะมาก่อน สิ่งใดทั้งหมด (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2525 : 404)

ดังที่ได้กล่าวมานี้ เห็นได้ว่าการจัดการศึกษาของไทยในอดีตเป็นภาระหน้าที่ของ ชุมชน ชุมชนเป็นเจ้าของการศึกษา เป็นผู้กำหนดเป้าหมายของการศึกษา กำหนดกระบวนการ และรูปแบบของการเรียนรู้ ตลอดจนเนื้อหาหรือตัวความรู้ที่จะนำมาถ่ายทอดให้แก่ผู้เรียน ฉะนั้นการศึกษาของไทยในอดีตจึงเป็นการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของและชุมชน ไม่ใช่ การศึกษาที่แปลกแยกดังเช่นที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

2. สถานภาพของชุมชนภายใต้การจัดการศึกษาของรัฐ

2.1 การขยายตัวของรัฐในการจัดการศึกษา การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการกระชับอำนาจจากหัวเมืองเข้าสู่ส่วนกลาง

หรือการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ส่งผลให้ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติ (Nation State) และนับตั้งแต่นั้นมาอำนาจที่ส่วนกลางก็ได้ขยายออกไปกว้างขวางอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน นอกจากนั้นการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ซึ่งมีเหตุผลและความจำเป็นทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ ทำให้ต้องอาศัยกำลังคนจำนวนมาก ซึ่งระบบการจัดการศึกษาที่มีอยู่เดิมไม่สามารถตอบสนองได้เพราะ “ปรากฏว่าจากจำนวนเด็ก 100 คน ที่อยู่วัดมาตั้ง 8 ถึง 10 ปี จะมีอยู่ราวสัก 20 คนเท่านั้นที่อ่านหนังสือออก และสัก 10 คนเท่านั้นที่เขียนหนังสือได้ด้วยเมื่อพ้นจากวัดไป” และ “โดยมากรู้หนังสือเพียงอ่านออกเขียนได้อย่างงูๆ ปลาๆ เท่านั้น ใช้การอะไรในเรื่องหนังสือไม่ใคร่ได้ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2525 : 404) ด้วยเหตุนี้รัฐบาลที่ส่วนกลางจึงต้องเข้ามาปฏิรูปการศึกษา โดยนำเอาการศึกษาของประเทศทางตะวันตกและระบบโรงเรียนมาใช้เพื่อผลิตกำลังคนตามความต้องการของรัฐที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในขณะนั้น

แท้จริงแล้ว การจัดการศึกษาตามระบบโรงเรียนได้เริ่มต้นในประเทศไทยมาตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเปิดดำเนินการโดยคณะมิชชันนารีอเมริกัน แต่โรงเรียนที่ตั้งขึ้นนี้มีไม่มากนักและจำกัดอยู่เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ เท่านั้น แม้ว่าในตอนต้นรัชกาลที่ 5 ได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังและต่อมาได้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไปขึ้นตามวัดต่างๆ ทั้งในกรุงและหัวเมืองแล้วก็ตาม แต่ยังไม่มีความชัดเจนและการจัดการที่ชัดเจนแน่นอน จนกระทั่งได้มีการประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 การจัดการศึกษาในส่วนหัวเมืองหรือภูมิภาคจึงได้เริ่มกันอย่างจริงจัง

โครงการศึกษามบับนี้ มีฐานะเป็นกฎหมายทางการศึกษามบับแรกของไทยและได้วางแนวทางการจัดการศึกษาของชาติไว้ชัดเจนทั้งในส่วนกรุงเทพฯ และหัวเมือง สำหรับในส่วนของหัวเมืองนั้น ได้มีประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2441 โดยกำหนดให้ “พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย... ช่วยเอาภาระธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสพระรัตนตรัย และมีวิชาความรู้อันเป็นสารประโยชน์” (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2525 : 417)

การประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้แสดงถึงความสำเร็จของการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และรัฐบาลที่ส่วนกลางก็ได้นำเอากฎหมายฉบับนี้ไปใช้เป็นเครื่องมือขยายอำนาจรัฐในการจัดการศึกษาครอบคลุมไปทั่วประเทศจากเมืองหลวงลงไปถึงชุมชน นอกจากนี้แล้วรัฐบาลในขณะนั้นและในสมัยต่อมายังได้ทำการปรับปรุงและออกกฎหมายทางการศึกษาที่ส่งผลให้อำนาจในการจัดการศึกษาของรัฐเข้มแข็งยิ่งขึ้น เช่น

โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เป็นต้น จนถึงปัจจุบันแทบไม่มีเด็กไทยคนใดหลุดพ้นจากโครงข่ายทางการศึกษาขนาดมหึมาที่รัฐได้สร้างขึ้น

2.2 สถานภาพของชุมชนในการจัดการศึกษา การจัดการศึกษาของรัฐที่ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ส่งผลให้สถานภาพของชุมชนในการจัดการศึกษาที่มีมาแต่เดิมได้ค่อย ๆ เปลี่ยนไปจนในที่สุดรัฐได้เข้าครอบงำหรือผูกขาดการจัดการศึกษาไว้เพียงฝ่ายเดียว

เดิมทีชุมชนมีฐานะเป็นเจ้าของการศึกษา เป็นผู้กำหนดการจัดกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดให้แก่บุตรหลานของตน และการศึกษาในแคว้นนี้เป็นประเพณีนิยมที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนตามที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้นทำให้อำนาจในการจัดการศึกษาของชุมชนเป็นอำนาจเชิงสังคมวัฒนธรรม ซึ่งไม่อาจได้มาหรือยกเลิกโดยกฎหมาย และดูเหมือนว่ารัฐเองก็มองอำนาจของชุมชนในลักษณะเดียวกันนี้ ดังเห็นได้จากสาระบัญญัติในกฎหมายทางการศึกษานับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบันที่ไม่เคยห้ามหรือยกเลิกการจัดการศึกษาของชุมชน ขณะเดียวกันก็ไม่พบถ้อยคำใดในกฎหมายดังกล่าวนี้ที่ส่งผลให้ชุมชนต้องทำหน้าที่จัดการศึกษาให้แก่บุตรหลาน

ด้วยเหตุนี้ การขยายอำนาจในการจัดการศึกษาของรัฐจากส่วนกลางไปสู่หัวเมืองโดยใช้วิธีดึงเด็กออกจากพ่อแม่ ครอบครัว และชุมชนเข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนในระยะแรกจึงไม่น่าจะส่งผลกระทบต่ออำนาจและสถานภาพในด้านนี้ของชุมชนมากนัก เพราะตัวเลขจำนวนนักเรียนในปี พ.ศ. 2453 มีเพียงหนึ่งในสามของเด็กในวัยเรียนทั้งหมด (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ อ่างใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2525 : 421-422) จากข้อมูลนี้ ทำให้กล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาในชุมชนในขณะนั้นมี 2 ระบบ คือระบบโรงเรียน และระบบการศึกษาที่มีมาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม จุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนเริ่มสูญเสียสถานภาพในการจัดการศึกษามาเป็นลำดับ น่าจะอยู่ที่การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่ได้กำหนดการศึกษาภาคบังคับให้เด็กที่มีอายุ 7-14 ปีบริบูรณ์ต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา

ผลจากความพยายามดังกล่าวข้างต้น ทำให้รัฐบาลที่ส่วนกลางอยู่ในฐานะเจ้าของหรือผู้จัดการศึกษาของชาติ ขณะเดียวกันรัฐก็ได้กำหนดบทบาทของประชาชนและชุมชนให้เป็นเพียงผู้สนับสนุนการจัดการศึกษาเท่านั้น ดังเห็นได้จากการเก็บเงินค่าศึกษาฟรี และการ

ศึกษาประชาบาล ที่ชุมชนเป็นเพียงผู้ลงทุนทรัพย์เพื่อสร้างและดำรงอยู่ของโรงเรียนประชาบาลเท่านั้น ส่วนการจัดการเรียนการสอนและการบริหารการศึกษาทั้งหมดตกอยู่ในความควบคุมของรัฐเพียงฝ่ายเดียว และการจัดการศึกษาลักษณะนี้ได้กลายเป็นกระแสหลักที่สืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

สำหรับการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใกล้ชิดชุมชนมากที่สุด ได้มีการประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) แสดงให้เห็นความพยายามของรัฐที่จะปรับเปลี่ยนแนวทางในการจัดการศึกษา หลักสูตรนี้กำหนดให้โรงเรียนประถมศึกษาใช้หลักสูตรแกนกลางและหลักสูตรท้องถิ่น จัดการเรียนการสอนควบคู่กันไป รวมทั้งเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความต้องการของคน

เมื่อนำหลักสูตรนี้ไปปฏิบัติ ปรากฏว่าโรงเรียนให้ความสำคัญกับหลักสูตรแกนกลางมากกว่าหลักสูตรท้องถิ่น ทั้งนี้เป็นเพราะหลักสูตรแกนกลางมีสถานะเชิงบังคับ มีการกำหนดรายวิชา กลุ่มประสบการณ์ตลอดจนวัตถุประสงค์ไว้ชัดเจน และถือเอาผลสัมฤทธิ์ในการเรียนวิชาเหล่านี้ของนักเรียนเป็นตัวบ่งชี้ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการจัดการศึกษาของโรงเรียน ส่วนหลักสูตรท้องถิ่นนั้นไม่มีการกำหนดรายละเอียดไว้ตายตัว และการเรียนหรือไม่เรียนหลักสูตรนี้ก็ไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อโรงเรียนทำให้สถานภาพของหลักสูตรนี้ด้อยกว่าหลักสูตรแกนกลาง

ในส่วนของชุมชนเองก็ยังคงมีปัญหาในการเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการศึกษาในโรงเรียน เพราะไม่มีบทบาทในกฎหมายใดที่ให้การรับรองสถานภาพของชุมชนในด้านนี้ จะเห็นได้ว่าการเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอนในโรงเรียนประถมศึกษานั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากสภาพบังคับของกฎหมาย แต่เป็นแนวทางที่กำหนดไว้ในหลักสูตรซึ่งออกมาในรูปของระเบียบที่อ้างอิงถึงคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการ อีกทอดหนึ่ง ฉะนั้นการนำไปใช้ให้บังเกิดผลเพียงใดจึงขึ้นอยู่กับตัวบุคคล ทั้งผู้บริหารการศึกษาทุกระดับและผู้นำชุมชนค่อนข้างสูง เช่นเดียวกับการตั้งคณะกรรมการโรงเรียน เพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาก็ได้ดำเนินการในรูปของคำสั่งและผลในการปฏิบัติก็ออกมาทำนองเดียวกับหลักสูตรท้องถิ่น

สิ่งที่ควรจะได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้อีกประเด็นหนึ่ง คือการจัดการศึกษาขององค์การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น อันได้แก่ กรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา และเทศบาล ซึ่งเป็น

รูปแบบการกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิม ในข้อเท็จจริง การจัดการศึกษาขององค์กรส่วนท้องถิ่นเหล่านี้ เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงบทบาทความรับผิดชอบจากหน่วยงานในสังกัดส่วนกลางเป็นหน่วยงานท้องถิ่นเท่านั้น กองการศึกษาในหน่วยงานดังกล่าวจึงทำหน้าที่ส่งเสริมให้การจัดการศึกษาเป็นไปในแนวทางที่รัฐกำหนด ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) พระราชบัญญัติฯ กำหนดให้มีบทบาทหน้าที่เพียงส่งเสริมการศึกษา ด้วยเหตุนี้จึงไม่พบความแตกต่างของการบริหารและจัดการศึกษาระหว่างโรงเรียนที่สังกัดส่วนท้องถิ่นกับส่วนกลาง

นอกจากประเด็นที่เกี่ยวกับสถานภาพทางกฎหมายของชุมชนแล้ว อุปสรรคที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่คอยกีดขวางการเข้าไปมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา คือระบบราชการ

ผลกระทบจากการขยายอำนาจในการจัดการศึกษาของรัฐจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่น ไม่ได้จำกัดเพียงแค่การสูญเสียอำนาจในด้านนี้ของชุมชนที่มีมาแต่เดิมเท่านั้น แต่ได้ทำให้เกิดความรู้สึกในหมู่ประชาชนว่าการศึกษาเป็นของรัฐ โรงเรียนเป็นของหลวง และชาวบ้านไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว ยิ่งรัฐได้นำเอาการจัดการศึกษาไปผูกติดไว้กับระบบราชการ ซึ่งมีวิธีคิด วิธีปฏิบัติ และวิธีให้คุณค่าต่อการศึกษาต่างไปจากชุมชน ก็ยิ่งทำให้การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นไปได้ยาก การดำเนินงานของโรงเรียนชุมชนในหลายพื้นที่ได้แสดงให้เห็นสิ่งที่กล่าวไว้นี้ค่อนข้างชัดเจน (ทวี ทิมขำ, 2515 : 270)

โดยสรุป การจัดการศึกษาภายใต้การดำเนินงานของรัฐในช่วงที่ผ่านมาทำให้โครงสร้างทางการศึกษาของไทยแข็งตัวมากและขาดความยืดหยุ่น จนแทบไม่มีที่ว่างให้ชุมชนได้เข้าไปมีบทบาท ประกอบกับชุมชนเองก็ได้สูญเสียสถานภาพในการจัดการศึกษาที่เคยมีมาแต่เดิมไปแล้ว คงเหลือเพียงอำนาจเชิงสังคมวัฒนธรรม ซึ่งอาจไม่เพียงพอที่จะจัดการกับปัญหาที่ซับซ้อนในสังคมปัจจุบันและสังคมใหม่ที่กำลังจะมาถึง จึงจำเป็นอยู่เองที่จักต้องคืนสถานภาพในด้านนี้ให้แก่ชุมชน โดยการตรากฎหมายขึ้นมารองรับเพื่อให้ชุมชนได้มีบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบ และศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับรัฐในการจัดการศึกษาให้แก่บุตรหลานของตนและคนอื่นๆ

3. บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบัน

การทำความเข้าใจบทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษาในปัจจุบันจำเป็นที่จักต้องพิจารณาภาพเก่าๆ ของการศึกษาในอดีตให้หมดไป และต้องเปลี่ยนมุมมองการศึกษาใหม่ในแนวทางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ในสังคมชุมชน

3.1 วิถีชีวิตในชุมชน วิถีชีวิตของผู้คนและชุมชนเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์และความเชื่อมโยงระหว่างการผลิต การอยู่ร่วมกัน และระบบคุณค่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสังคมชุมชน ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบพื้นฐานในลักษณะดังกล่าวจะส่งผลให้วิถีชีวิตในชุมชนเคลื่อนไหวอย่างเป็นกระบวนการ

1. การผลิต หรือลักษณะทางเศรษฐกิจของชุมชน สามารถพิจารณาได้จากสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ การใช้แรงงาน - เทคโนโลยี และเป้าหมายของการผลิตนั้น

2. การอยู่ร่วมกัน หรือลักษณะทางสังคมของชุมชน สามารถพิจารณาได้จากความสัมพันธ์ 2 แบบ คือความสัมพันธ์ทางเครือญาติซึ่งมีความผูกพันทางสายโลหิต และความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นความผูกพันที่เกิดจากการพึ่งพาอาศัยกันทั้งในด้านการผลิตและการใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชน และรวมถึงความสัมพันธ์ในทำนองนี้กับบุคคลและองค์กรภายนอกชุมชน

3. ระบบคุณค่า ตลอดถึงความเชื่อและศาสนาต่าง ๆ ในชุมชน เป็นกรอบกำหนดวิถีคิดและการให้ความหมายต่อสภาพแวดล้อมรอบตัว เช่น คน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

การพิจารณาปฏิสัมพันธ์และความเชื่อมโยงขององค์ประกอบเหล่านี้ จะช่วยให้มองเห็นวิถีชีวิตในชุมชนทั้งสองด้าน คือ ทั้งเรียบง่ายและเร่ร่อน

วิถีชีวิตที่เรียบง่ายที่ยังคงปรากฏอยู่ในคนจำนวนหนึ่งของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท เป็นผลมาจากการให้ความหมายต่อชีวิตและจัดระบบการผลิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ การใช้ชีวิตจึงไม่เร่ร่อน มีเวลาสำหรับตนเอง ครอบครัว และชุมชน ส่วนคนอีกจำนวนหนึ่งในชุมชนที่ได้ให้ความหมายต่อชีวิตในเชิงสัมพันธ์กับวัตถุ มุ่งมองธรรมชาติในฐานะ ทรัพยากรที่ต้องนำมาตอบสนองความต้องการของตน ทำให้ต้องใช้ระบบการผลิตที่รีบเร่ง แข่งขัน ขูดรีดตนเอง และคนอื่นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ คนเหล่านี้จึงแทบไม่มีเวลาให้กับตนเอง ครอบครัว และชุมชน

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตในชุมชนทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเรียบง่ายหรือเร่ร่อนล้วนต้องเรียนรู้ และนอกจากนั้น ปฏิสัมพันธ์และการเชื่อมโยงขององค์ประกอบทั้งสามข้างต้นก็เป็นกระบวนการเรียนรู้ในตัวเอง สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้เกิดการปรับตัวเองของชุมชนและสร้างวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนไปตลอดเวลา

3.2 ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชน การพัฒนาประเทศในช่วง 35 ปีที่ผ่านมา คือ นับตั้งแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (พ.ศ. 2504) มาจนถึงปัจจุบัน ได้ส่งผลให้การเปลี่ยนหลายด้านทั้งในทางที่นำไปสู่ศักยภาพ ปัญหาหรือข้อจำกัดขึ้นในชุมชน

1. ศักยภาพของชุมชนในปัจจุบัน

1) การปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา การเข้ามาของวัฒนธรรมภายนอก โดยเฉพาะจากซีกโลกตะวันตก ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเร่งรัดพัฒนาประเทศเมื่อ 35 ปีที่แล้วมา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต แบบแผน ความสัมพันธ์ ระบบคุณค่า และความเชื่อของชาวบ้านและชุมชน อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใดในทุกพื้นที่ของประเทศ ทำให้ชาวบ้านและชุมชนจำนวนมากสามารถสืบทอดวิถีชีวิตของตนหรือวัฒนธรรมชุมชน และนำมาปรับใช้ได้เหมาะสมกับสมัย

ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นหนึ่งในหลายกรณีที่แสดงถึงศักยภาพหรือความสามารถของชาวบ้านและชุมชนในการปรับใช้วัฒนธรรมเป็นกระบวนการเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันผ่านระบบคุณค่าเดิมของชุมชนซึ่งเป็นวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น ทำให้ชาวบ้านและชุมชนในทุกภาคของประเทศได้ปรับหรือประยุกต์เอาวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างกว้างขวางและไม่ติดยึดกับรูปแบบหรือวัตรธรรม ซึ่งปรากฏให้เห็นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม ประเพณี และศิลปวัฒนธรรมของคนในชุมชน

การปรับใช้วัฒนธรรมดังกล่าวนี้ สามารถศึกษาผ่านชีวิตของผู้เฒ่า ผู้รู้ หรือผู้ทรงภูมิปัญญาและกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน บุคคลและองค์กรเหล่านี้ได้สร้างระบบคิด และปฏิบัติที่เปิดโอกาสให้ “คุณค่า” และ “มูลค่า” ผสมผสานกันอย่างลงตัว และพึ่งตัวเองได้อย่างแท้จริง จนได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปในสังคม กลายเป็นต้นแบบให้ชาวบ้านและชุมชนอื่นเอาอย่าง และคนจำนวนมากยังเชื่ออีกว่า สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นคำตอบของชีวิตและการพัฒนาเพื่อสู่สังคมใหม่ที่กำลังจะมาถึง

2) การพัฒนาวิถีทางสังคมวัฒนธรรม การพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางวัตถุมากมาย โดยเฉพาะเทคโนโลยีสื่อสารและโทรคมนาคมทำให้คนในชุมชนได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น สามารถติดต่อกันได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง แต่อีกด้านหนึ่งของความก้าวหน้านี้กลับส่งผลให้ผู้คนและชุมชนตัดขาดจากกัน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการแลกเปลี่ยนหรือการพึ่งพาแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ซึ่งเป็นวิถีทางสังคมวัฒนธรรมแบบเดิมแทบจะไม่มีอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของคนในชุมชนอีกต่อไป

ท่ามกลางความอ่อนล้าของกลไกทางสังคมวัฒนธรรมดังกล่าว ชาวบ้าน และชุมชนจำนวนมากได้พยายามฟื้นฟู ประยุกต์ และสร้างสรรค์ กลไกทางสังคมวัฒนธรรม ใหม่ ให้มีรูปแบบเนื้อหา และการทำหน้าที่หลากหลายสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง แต่ กลไกใหม่นี้ได้คงไว้ซึ่งระบบคุณค่าเดิมของชุมชน

สังคมชุมชนในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติแบบให้ที่ป็นน้อง ได้คลายพลังลงไปมากแล้ว สิ่ง que เข้ามาแทนที่คือการพึ่งพาอาศัยกัน in แข็งแรงเปลี่ยนผ่าน กลไกการจัดการที่ชาวบ้านสร้างขึ้น ที่สำคัญได้แก่ กลุ่มหรือองค์กรชุมชน ซึ่งมีความหลากหลาย ในรูปแบบและกิจกรรม เช่น การออมทรัพย์และสวัสดิการ ธนาคารข้าว กองทุนวัว ธุรกิจชุมชน และอุตสาหกรรมชุมชน เป็นต้น ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายใต้กลไกการจัดการใหม่นี้ได้จุด ดึงญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านให้ใกล้ชิดกันอีกครั้งหนึ่ง เกิดเป็นเครือข่ายของการแลกเปลี่ยน และการพึ่งพาระหว่างกัน นับวันเครือข่ายของชาวบ้านยิ่งขยายตัวออกไป สมาชิกของเครือ ข่ายไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะใน “หมู่บ้าน” แต่ตัดข้ามขอบเขตทางการปกครองไปสู่คนภายนอก ที่มีความสนใจร่วมกัน จึงเรียกเครือข่ายในลักษณะนี้ว่า ชุมชนใหม่

นอกจากนี้ ชาวบ้านและชุมชนในภาคต่าง ๆ ยังได้ประยุกต์หลักการหรือ คุณค่าของประเพณีและพิธีกรรมเก่าให้กลับมาทำหน้าที่และรับใช้วิถีชีวิตในปัจจุบัน

ชาวบ้านและชุมชนในภาคอีสาน ได้ประยุกต์ระบบคุณค่าที่ปรากฏอยู่ใน พิธี “บุญประทายข้าว” มาสู่ “กองทุนข้าว” และ “ธนาคารข้าว” ที่นอกจากได้ช่วยเหลือแก่คน ทุกข์ยากและแสดงออกถึงความเคารพนบต่อแม่โพสพแล้ว การจัดการแบบใหม่จะช่วย ให้ข้าวที่รวบรวมไว้สามารถแปรเป็นเงินตราเพื่อสร้างทุนและสวัสดิการให้ชาวบ้านและชุมชน เช่นเดียวกับชาวบ้านในภาคใต้ที่ได้ประยุกต์คุณค่าของการ “ออกปาก-กินวาน” ซึ่งเป็น ประเพณีที่เทียบได้กับการ “ลงแขก” ในภาคกลางเข้าสู่ “แชร์แรงงาน” หรือ “พรรค” อันเป็น กระบวนการแลกเปลี่ยนแรงงานที่มีกฎเกณฑ์ค่อนข้างซับซ้อน เพื่อให้เกิดความยุติธรรมใน หมู่สมาชิก แต่ยังคงไว้ซึ่งการพึ่งพาอาศัยกันด้วยวิธีการนี้ทำให้ชาวสวนยางพารา สวนไม้ผล และชาวนาหลายแห่งในภาคใต้สามารถลดต้นทุนการผลิตและไม่ตกอยู่ภายใต้ระบบการจ้าง งานในปัจจุบัน กรณีที่ใกล้เคียงกันนี้คือระบบ “เอามื้อ-เอาแรง” ในภาคเหนือและอีสานที่ได้ ถูกประยุกต์ให้เปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิมมากแล้วเช่นกัน

3) การสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน การปรับใช้วัฒนธรรมและการ พัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรมตามที่ได้กล่าวข้างต้น เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมชุมชน

จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันที่มีอยู่เดิม เช่น ครอบครัว ศาสนา และการศึกษา เป็นต้น และส่งผลให้สถาบันเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปทั้งในด้านรูปแบบหรือความสัมพันธ์ บทบาทเนื้อหาสาระ ตลอดจนมีการหน้าที่ใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อรองรับความผันแปรที่เกิดขึ้นตลอดเวลา นอกจากนี้กระบวนการทั้งสองนี้ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์สถาบันขึ้นในชุมชนที่สำคัญได้แก่สถาบันการเรียนรู้และสถาบันทุนของชุมชน

สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ในช่วงที่ชุมชนต้องเผชิญกับกระแสการพัฒนา ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนมากประสบกับความทุกข์ยากและล้มสลาย ผู้คนจำนวนหนึ่งต้องพ่ายแพ้ทิ้งถิ่นฐานโยกย้ายเข้าสู่ตัวเมืองและเมืองหลวง ส่วนผู้ที่ไม่ยอมแพ้ก็ต้องดิ้นรนต่อไป การรวมตัวเพื่อแสวงหาทางออกร่วมกันในรูปกลุ่มและองค์กรตั้งได้กล่าวแล้วข้างต้น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างชาวบ้าน ส่งผลให้คนเหล่านี้ได้สัมพันธ์และเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ และชุมชนจำนวนมากได้รักษาและพัฒนาความสัมพันธ์นี้ไว้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง จนมีภาวะเป็นสถาบัน

ผลจากการศึกษาชุมชนจำนวนมากในทุกภาคของประเทศ พบว่าสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งอาจมีชื่อต่างกัน เช่น มหาวิทยาลัยชาวบ้าน สมาคม ชมรม เครือข่าย ศูนย์ และกลุ่ม เป็นต้น ต่างนำเอาลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นแนวทาง การเรียนรู้จึงเป็นธรรมชาติ ง่าย และตรงต่อความต้องการของชาวบ้าน โดยมีผู้นำ ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวคิด ความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชนให้แก่ผู้สนใจนำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต

ความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชน มิใช่ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีส่วนที่เป็นคุณค่า ศิลธรรม และจริยธรรมรวมอยู่ด้วย หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม และการถ่ายทอดก็ได้แยกเป็นส่วนๆ ผู้เรียนจึงต้องเรียนรู้วิถีชีวิตทั้งหมดจากเจ้าของประสบการณ์ หัวใจของการเรียนรู้นี้อยู่ที่การปฏิบัติทำให้เกิดการหนุนช่วยและการไปมาหาสู่กันระหว่างผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้เรียน

สถาบันของชุมชน ทุนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต สำหรับชาวบ้านในชนบทนั้น ทุนมีความหมายกว้าง ครอบคลุมทั้งพืช สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติอื่นในชุมชน และเงินตรา ชาวบ้านและชุมชนจำนวนมากได้ใช้ความรู้และภูมิปัญญาจัดการสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้รับใช้และสร้างความมั่นคงแก่ชีวิตชุมชนจำนวนหนึ่ง ได้พัฒนากองทุนพืชพื้นบ้าน กองทุนวัวชนอาคารข้าว และกลุ่มออมทรัพย์เป็นสถาบันทุนของชุมชน

พัฒนาการของสถาบันทุนที่กล่าวนี้ เกิดขึ้นควบคู่กับกระบวนการเรียนรู้และสถาบัน
การเรียนรู้ของชุมชน มีความหลากหลายบนพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมชุมชน รูปแบบการ
บริหารจัดการทุนของชุมชนในแต่ละแห่งจึงสัมพันธ์กับพื้นฐานดังกล่าว และสอดคล้องกับ
ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ความหลากหลายของรูปแบบและการจัดการที่ยืดหยุ่นสูงช่วย
ให้สถาบันทุนตอบสนองความต้องการของชาวบ้านและชุมชนได้มากกว่า